CENTRO EUROPEO DI STUDI TRACI

Anno/Anul XVIII. N. 180 Ottobre/Octombrie 1989

Noi Tracii

Mensile. Spedizione abb. postale Gruppo III 70% - 00187 Roma, Foro Traiano 1/A, Tel. 06/679.77.85

MUZICA LUI NICETA DE REMESIANA

OCTAVIAN LAZĂR COSMA

Dintr-o vreme în care documentele şi chiar atestările sunt rarisime, ni se proiectează nobila personalitate a lui Niceta de Remesiana, despre care se susţine că a avut un rol covârşitor în creştinarea Daco-Românilor.[1] Unul dintre cei mai importanţi autori care au scris despre Niceta, A. E. Burn, îl consideră a fi chiar originar din Dacia, numindu-l în acest sens *Dacian Niceta* (Dacul Niceta).[2] Mai acreditată este însă denumirea Niceta din Remesiana, după localitatea din sudul Dunării (astăzi Bela Palanka, Jugoslavia), unde a funcţionat ca episcop. Datele biografice sunt sărace. Se crede că a trăit între anii 336 sau 340 (?) şi 414. A legat o strânsă amiciţie cu cel ce va deveni Sfântul Paul de Nola, de la care au rămas două scrisori în versuri, furnizând preţioase referiri asupra lui Niceta, referiri care, în egală măsură cu aspectele plauzibile, dau loc unor controverse sau interpretări contradictorii.[3] Este însă indiscutabil că Niceta era pentru timpul său şi ţinuturile dunărene o personalitate cu un impresionant orizont cultural, de formaţie latină. Felul în care cunoştea limba latină ca şi profunzimea cu care stăpânea domeniul teologic pledează pentru ţinuta sa profesională de tip apusean. Ca toţi cărturarii acelor vremuri, Niceta a demonstrat multilateralitatea priceperii şi talentul său, permiţându-i să se manifeste pe tărâmul muzicii în dubla postură: de teoretician şi de creator. În acest fel se păstrează mărturii scrise despre chipul muzi-

cii creştine latine din secolul al IV-lea, cunoscute de către locuitorii episcopiei lui Niceta, care exercita o puternică influenţă asupra nordului Dunării, adică asupra Proto-Românilor. Din păcate, nu putem indica până unde anume se întindea această influenţă. Oricum, apare peremptoriu că muzica profesată de Niceta aparţine fondului muzical al Daciei romane. După Paul de Nola, Niceta are marele merit că îi învaţă pe supuşii săi, aşa-zişii «barbari», să «cânte cu inima romană pe Hristos».[4]

De laudae et utilitate spiritualium canticorum quae fiunt in ecclesia christiana; seu De psalmodiae bono[5] este titlul unei lucrări, mai degrabă al unor îndrumări, asupra folosirii cântării psalmilor, semnate de Niceta. Se întâlnesc consideraţii ce afectează natura adevărată a cântării religioase: cum se cuvine a se cânta şi formele muzicii creştine. Ca şi în alte scrieri asemănătoare, reflecţiile se intercalează în pasaje cu caracter biblic, arătând, spre exemplu, că David, creatorul unui tezaur de cântări, a fost căpetenia cântăreţilor (*princeps cantorum*).

Muzica în concepţia lui Niceta trebuie să fie apolinică, lipsită de orice urmă de senzualism şi afectare. Sobrietatea şi piozitatea sunt însuşirile nelipsite ale unei cântări cuviincioase. Nimic din ceea ce ar putea distrage atenţia de la scopul urmărit nu se recomandă a se utiliza în muzica religioasă. Cele mai anatemizate sunt elementele exterioare, teatrale, pentru că muzica este un limbaj menit a înrâuri asupra oamenilor prin puterea sa de expresie şi convingere. În acest context, psalmii contribuie la edificarea şi mângâierea creştinilor. Dar pentru atingerea acestui deziderat este necesar să nu se cânte numai cu vocea şi fără «simţirea inimii».[6]

«Noi trebuie - spune Niceta - să cântăm, să psalmodiem şi să lăudăm pe Dumnezeu mai mult cu sufletul decât cu glasul nostru. Să mă înţeleagă tinerii şi să ia aminte cei care au datoria de a cânta psalmi în biserică: trebuie să cântăm lui Dumnezeu cu inima, nu cu glasul. Să nu umblăm a îndulci gâtul şi larinxul cu băuturi dulci cum fac tragedienii pentru ca să se audă înfloriturişi cântece ca la teatru...».[7]

Niceta recomandă cum să fie cântarea în biserică, intonată de mulţime potrivit unor reguli riguros stabilite: «Vocea noastră, a tuturor, să nu fie discordantă, ci armonioasă. Nu unul să o ia înainte în chip prostesc, iar altul să rămână în urmă, sau unul să coboare vocea, iar altul s-o ridice, ci fiecare este invitat să-şi încadreze vocea, cu umilinţă, între glasurile corului care cântă laolaltă; nu ca cei care ridică glasul sau o iau înainte să iasă în evidenţă în chip necuviincios, ca spre o ostentaţie prostească, din dorinţa de a plăcea oamenilor.[8]

Niceta recomandă să se cânte pe o singură voce de către mulţimea credincioşilor, şi cât mai mult psalmii, pentru că numai astfel se memorizează şi se îndrăgesc: «*...penetrat anima, cum delectat. Facile psalmi memoria retinetur; si frequenter psallantur et quod legis austeritas ob humanis mentibus extorquere, non poterat, hi per dulcedinem cantionis excludant*».[9]

Carminum thesaurus, consemnat în cadrul scrierii *De psalmodiae bono*, este alcătuit din: *hymnorum, laude, mysterio, psalmorum (psalmis), cantionem (cantationem), spiritualia cantica.* Se determină şi mai exact genul după conţinutul emoţional: *psalmus tristes, canticum triumphale, terrificum carmen* şi *carminibus suavi medicamenti (meditantium).* Confruntând aceste genuri cu cele aflate în repertoriul roman din ţările europene occidentale, vom surprinde că nu coincid întru totul, ceea ce ne îndreptăţeşte să admitem că ar putea fi la mijloc un specific aparte. Imnuri, psalmi, laude, desigur, circulau pretutindeni, cu variante melodice ce confereau nota caracteristică; dar în secolul al IV-lea noţiunile *cantionem, terrificum, carmen, spiritualia cantica* par a avea o rază de răspândire circumscrisă. Nedispunând de mostrele muzicale ale acestor genuri pentru a defini exact profilul lor, este evident că aceste consideraţii nu pot fi demonstrate. Cert este că aceste cântece sau genuri pe care le precizează Niceta nu prezintă o înlănţuire coerentă, ceea ce înseamnă că tiparul muzical al missei nu era încă definitivat. În Biserica ambroziană şi mozarabică, psalmii şi laudele mai intră în componenţa missei, în rest, sunt alte cântări.

Deosebit de important este faptul că în cântarea latină pregregoriană se recunoaşte influenţa muzicii estului european ca fiind extrem de puternică; mai pregnant manifestându-se în cântarea ambroziană şi mozarabică.[10] În spaţiul estic al cântării latine pregregoriene se aflau şi Proto-Românii. Niceta rămâne cel mai proeminent reprezentant al respectivei modalităţi de cântare latină est-europeană. În acest context, un fapt atrage atenţia: cântecul mozarabic, având locul de origine Spania, este atribuit în primele sale ipostaze Vizigoţilor, susţinându-se că au fost contaminaţi de civiliaţia păgânilor din Imperiul Roman, între secolele I şi V.[11] Cum Vizigoţii n-au fost străini de mediul ţării noastre, în care s-au aflat între anii 295 (297) şi 376, devine posibilă teza stabilirii unor reciproce influenţe. Pe teritoriul Daciei romane s-au întreprins numeroase tentative, prin misionari, de încreştinare a Vizigoţilor, dar care nu au dat rezultate. Abia în Imperiu, în anul 376, ei adoptă în masă creştinismul.[12] Anterior, un grup de conducători vizigoţi au trecut la creştinism în scopul dobândirii unor privilegii.[13] Deci, o parte din Vizigoţi, formal sau nu, fuseseră convertiţi la creştinism din Dacia romană. Ca atare, putem admite că au preluat, odată cu credinţa, şi cântece, pe care le-au dus cu ei până în Peninsula Iberică. Chiar şi păgânii Vizigoţi au putut recepta melodii dace, bisericeşti sau laice, care să fi jucat un rol anume în configuraţia muzicii Vizigoţilor, trasând urme cu consecinţe în viitorul cântării lor. Evident, enunţările prezente au nevoie de argumente în plus, pe care aici nu le urmărim. Demnă de reţinut rămâne ipoteza posibilei punţi muzicale dintre Români şi Spanioli prin intermediul Vizigoţilor, care pare capabilă să explice, fie şi neintegral, originea asemănărilor structurale şi de atmosferă dintre unele melodii ale celor două ţări.

Să ne întoarcem la Niceta, pentru a-i cunoaşte moştenirea muzicală.

Alături de scrierea *De psalmodiae bono*, având un caracter teoretic, instructiv, se remarcă compoziţia de o inestimabilă valoare, dat fiind expresia şi vechimea sa, *Te Deum laudamus (Pe Tine Te lăudăm)*, a cărei paternitate în mod unanim i se atribuie.[14]

Prin întreaga sa atmosferă şi configuraţie muzicalo-poetică, *hymnus dominicalis Te Deum laudamus* este un imn ce indică tipul cântării în Biserica protoromână la începutul creştinismului latin. Sub aspect literar, autorul recurge la proza ritmică denumită ulterior *Cursus Leoninus*, în care cadenţele se orânduiesc nu după cantitatea silabelor.[15] Se are în consideraţie distribuirea periodică a accentului ritmic. Versificaţia aceasta presupune o metrică specială, de o muzicalitate desăvârşită prin cadenţarea izomorfă a accentelor. Este foarte probabil că acest tip de imnodie latină în proză să fi fost generat de sensibilitatea daco-romană, deoarece se abate de la tiparele latine aflate în circulaţie. Cercetătorul A.E. Burn vede originea acestei prozodii imnografice în Est.[16]

Şi sub aspect muzical, *Te-Deum-ul* poartă rezonanţe arhaice, a căror provenienţă pare să indice acelaşi spaţiu din Est, fiind scris sub forma unei proze ritmice *(Cursus Leoninus)*, şi nu în metru ritmic. A fost preluat repertoriul Bisericii romane şi consemnat în diverse colecţii europene din secolul al optulea şi până în zilele noastre.[17]

Melodia prezintă o structură bazată pe o formulă tetracordală de esenţă modală *(sol-do)*, cu cadenţă pe tonica *la,* în timp ce interiorul frazelor apelează adeseori la subtonul *sol.*[18]

Iată începutul imnului *Te Deum laudamus* atribuit lui Niceta. Apelăm la transcrierea lui I.D. Petrescu, după versiunea *Juxta morem romanum*:

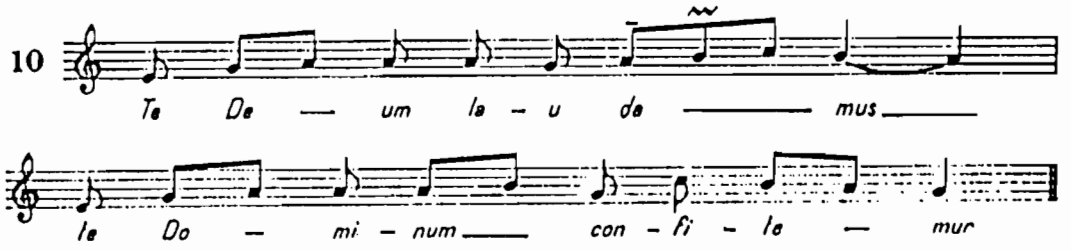

Studiul de muzicologie comparată al lui I.D. Petrescu: *Condacul Naşterii Domnului* demonstrează, cu forţa de convingere a documentelor autentice, legătura existentă dintre melodia condacului şi a imnului lui Niceta, precum şi cu a altor melodii de circulaţie în lumea medievală bizantină şi gregoriană sau din folclorul românesc. În acest mod, se stabilesc similitudini şi înrudiri privind arborele genealogic al muzicii noastre şi universale. «Astfel, ritmul şi contextura melodică - scrie I.D. Petrescu - pe care le întâlnim în condacul *Fecioara astăzi*, în imnul *Te Deum*, cum şi într-un nesfârşit număr de

colinde, cu variate nuanţe, sunt o dovadă irefutabilă a dăinuirii spiritualităţii artistice greco-romane în regiunile noastre, peste timp şi oameni».[19] Teza filiaţiei cu colindele româneşti ne îndeamnă să mai indicăm două formule internaţionale din *Te Deum,* a căror sonoritate, evident, aparţine muzicii populare. Iată (a) un motiv din versiunea *Tonus simplex* şi (b) cadenţa frigică finală din versiunile romane:

11

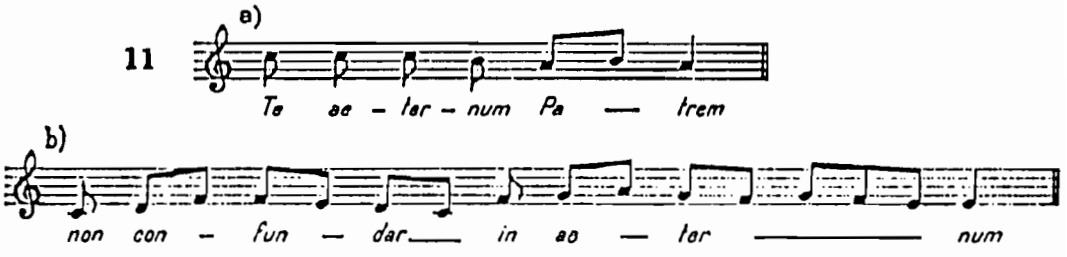

I.D. Petrescu, pornind de la *Te Deum*, marchează analogii în cântări medievale romane, indicând o relaţie într-un imn mozarabic, ceea ce înseamnă că aserţiunea posibilei punţi dintre Daco-Romani şi Occident nu pare neverosimilă.[20] «Comparând melodia imnului *Te Deum* cu aceea a cântării *Gloria in excelsis Deo*, ce se cântă în *Festis simplicibus*, constatăm nu numai o mare analogie, dar aceeaşi modulaţie. Or, melodia *Gloria in excelsis (Missa XV)* se numără printre cele mai vechi şi păstrează un caracter pur recitativ. Şi dacă o comparăm cu *Pater noster* din ritul mozarab, constatăm o simplitate extremă. Astfel, prin analogie, ne găsim în faţa unor texte muzicale de o covârşitoare importanţă pentru studiul... cântării vechi liturgice în genere».

Aşadar, prin *Te Deum-ul* lui Niceta deţinem o concludentă mărturie asupra configuraţiei cântării latine a Daciei romane, cât şi a interferenţelor ce s-au stabilit între muzica creştină latină pregregoriană din toate ţările unde a existat şi muzica bizantină sau muzica populară a Românilor. În acest cadru, cercetările ulterioare au un spaţiu de mişcare nelimitat şi putinţa susţinerii ideii că muzica Daciei romane a incrustat o tradiţie, înscrisă în contextul valoric de epocă şi circulaţie notorie, a cărei continuitate şi esenţă probează vitalitatea noastră muzicală. În acest mod, muzica românească în perioadele vechi, pre-medievale şi medievale îşi exercită valenţele nu numai în domeniul cântecului popular. ■

NOTE

1. Vezi: Burn, A.E., *Niceta de Remesiana. His life and work,* Cambridge at the University Press, 1905; Pârvan, V., *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-român,* Bucureşti, 1911, 1935; Oţetea, A., Istoria poporului român; Pippidi, D.M., *Niceta din Remesiana şi originile creştinismului*

daco-român; Breazul, George, *Muzica bisericească românească,* în *Pagini din istoria muzicii românești*, vol. II, București, Ed. Muzicală, 1970; Ghircoiașiu R., *Contribuții la istoria muzicii românești, op.cit.*; Ciobanu Gh., *La musique sacrée chez les Roumains.*

2. Breazul, G., în studiul citat, la pag. 24, scrie despre originea lui Niceta: «el însuși daco-român».

3. Vezi Pippidi, D.M., *op.cit.*

4. Alexe, C. Ștefan, în lucrarea de doctorat *Sfântul Niceta de Remesiana și ecumenicitatea patristică*, publicată în «Studii Teologice», revista Institutelor teologice din Patriarhia Română, seria II, an XXI, nr. 7-8, 1969, arată, la pag. 472, că Paul (Paulin) de Nola îl laudă pentru misiunea pe care o întreprinde în partea răsăriteană a Europei: «Într-un ținut necunoscut al lumii, barbarii învață de la tine să cânte cu inima romană pe Hristos...».

5. Gerbert, Martin., *Scriptores ecclesiastici De Musica Sacra potissium,* 3 vol., Georg Olms, Verlagsbuchhandlung, Hildesheim, 1963, p. 9. Traducerea titlului: «Despre lauda și folosul cântecelor spirituale care se practică în Biserica creștină; sau Cântarea (Psalmodierea) bună».

6. Gerbert, M., *op.cit.,* p. 11.

7. *De psalmodiae bono,* XIII, traducerea dată de Alexe C. Ștefan în *op.cit.,* p. 552.

8. *Ibidem,* pp. 553-554.

9. *De psalmodiae bono*. Traducerea: «pătrund în inimă, fiindcă îl delectează. Este ușor de reținut psalmii; dacă se cântă în mod frecvent și deoarece austeritatea legii nu putea să-i scoată din mințile oamenilor, aceștia s-au impus prin plăcerea cântecului».

10. Higini, Anglés, *Latin chant before St. Gregory,* în *The New Oxford History of Music,* Edited by Dom Angelm Hughes, vol. 2, Oxford University Press, London..., 1954, p. 81.

11. Higini, A., *op.cit.,* p. 81.

12. Oțetea, A., *Istoria poporului român,* p. 98.

13. *Ibidem,* 98.

14. Petrescu, I.D., *Condacul Nașterii Domnului,* București, 1940, p. 45 (trimiterea 67).

15. Burn, A.E., *op.cit.,* p. CIX.

16. *Ibidem,* p. CIX: «Acest sistem a intrat în uzanță în secolul IV și a fost probabil importat din Est».

17. În lucrarea lui Burn, la paginile XCIX - C - CI, se trasează drumul parcurs de *Te Deum* în diverse manuscrise și tipărituri.

18. Analiza imnului în Petrescu, I.D., *Condacul Nașterii...,* pp. 44-47 și Ghircoiașiu, R., *op.cit.,* pp. 69-71.

19. Petrescu, I.D., *op.cit.,* p. 45.

20. *Ibidem,* p. 44.

Inel din secolul IV, reprezentând un cavaler la galop, artă tracică.

REGIONALISMUL DACOROMÂNESC *TÂRȘ*. O IPOTEZĂ ETIMOLOGICĂ TANGENTĂ LA SUBSTRATUL LIMBII ROMÂNE

Constantin Dominte
(Universitatea din București)

«Daci montibus inhaerent»
(Lucius Annaeus Florus, II, 28 /IV, 12/, 18)
«Măreţul brad pe-naltul plai
Stă verde-n orice vreme».
(B.P.Hasdeu, *Bradul*)

1. Lexicografia românească, atestând încă de la începuturile ei existenţa substantivului *târș,* pl. *târși* (cu varianta *târșuri*), a pus în evidenţă treptat, şi destul de târziu, relativ bogata lui polisemie (sau ceea ce pare a fi polisemie), a cărei cunoaştere este indispensabilă cercetării etimologice.

Lexiconul Budan menţiona numai sensul «tufă» (lat. *Dumus, frutex*; magh. *bókor, tsemete*; germ. Gebrüch; *Strauch, Staude*), pe care îl vor relua, peste aproape o jumătate de secol, Laurian-Massim: «tufă, tufiş». Polizu nu menţionase aproape cuvântul, dar el reapărea la Pontbriant: «ramon, balai».

Semantismul lui arată sărac şi la Cihac («buisson, fagot»), chiar dacă şi la Tiktin («Strauchartiger niedriger, verkrüppelter Baum») şi aproape la fel aveau să stea lucrurile - deşi expuse întrucâtva mai clar - la Șăineanu («1. Tufă spinoasă; 2. *pl.* Vreascuri, viţe uscate»), în CADE («1. Arbust pipernicit, tufă; brad sau molid pitic, crescut mic; 2. Crăci uscate, vreascuri»), în DLRLC («1. Copac (mai ales brad) pipernicit; *p. ext.* pădurice cu astfel de copaci, crescuţi printre rădăcini şi cioate; 2. Cracă stufoasă pe care se clădesc căpiţele de fân sau din care se fac ocoale primitive pentru vite»), în DLRM şi DEX, care preiau informaţia semantică din precedentul.

Definirea vocabulei care ne preocupă apare mai amplă la Resmeriţă («1. Măturoi de nuieluşe; 2. Nuia uscată; vreasc rupt din gard...; 3. Tufă spinoasă»), la Scriban («1. Un fel de brad pitic care creşte pe ţancurile munţilor; 2. *pl.* Vreascuri (de brad); 3. Târn, felegău, mătură mare») şi la Ciorănescu («1. Matojo, arbusto mal desarrollado; 2. Roza, matas que quedan al rozar un campo; 3. Ramizo, gajo»).

Singurul care atestă o polisemie foarte bogată este recentul DLR XI, 2: «1. S.m., s.n. Copac pipernicit, nedezvoltat (reg.) *târșoi*; tufă, tufiş (cres-

cut printre rădăcini şi cioturi), (reg.) *târşar* (1); p. ext. pădure mică, tânără (reg.) *huci, hugeac, păhui* (1) (...) (Reg.) Specie de brad pitic (...) Molid (...) (Reg.) Brad împodobit în anumite ocazii (reg.) *târşuţ (...)* Prăjină împodobită la vârf cu flori sau frunze şi folosită de căluşari; 2. S.m., s.n. (Pop.) Lemn cu multe crengi, creangă stufoasă, mărăcine care se întrebuinţează la îngrădituri primitive, ca arac etc. (reg.) *târşar (...)*; 3. (Transilv., Olt. şi prin Mold.) Mătură mare de nuiele sau mărăcini, folosită la măturatul curţilor sau al străzilor; târn (2) (...); 4. S.n. (Reg.) Grapă de mărăcini (...); 5. S.n.(rar), s.m.(înv. şi reg.; mai ales la pl.) Creangă uscată, vreasc (...); trunchi de copac tăiat (...); 6. S.n. (Reg.) Grămadă, morman (1) (...); 7. S.n. (Reg., în forma *târj*) Unealtă asemănătoare cu cociorva, cu care se împinge gunoiul vitelor (...Rm. Sărat)».

2. Este aproape evident că sensul «mătură» al lui *târş* (Pontbriant, Resmeriţă, cf. şi Ciauşanu, Scriban şi DLR) a putut apărea prin contaminarea cu alt regionalism, anume *târn,* cuvânt de origine slavă.

După părerea noastră, foarte important din perspectivă etimologică este sensul «conifer pitic», menţionat mai întâi în CADE, prezent la Scriban, care pune şi sensul secund în relaţie cu coniferele, în DLRC, cu sublinierea interparentetică a acestui sens, şi în DLR, în special ultimele sensuri sub 1, interesante fiind şi sensurile 2 şi 5. Sensul care ne interesează acum circulă mai ales în nord-estul teritoriului de limbă dacoromână. Relaţia «obiectului» respectiv cu datine străvechi, răspândite aproape în întreaga Românie, ne determină să considerăm sensul «conifer» drept cel mai vechi sau printre cele mai vechi, astăzi restrâns geograficeşte, «refugiat» regional. De precizat că, în Bucovina, *târş* e termen generic pentru toate speciile de conifere: brad, molid, pin etc.; ţăranii bucovineni chiar îl preferă în defavoarea denumirilor specifice, *brad* şi *molid* mai ales, în vorbirea cotidiană, indiferent de dimensiunile arborilor. Ilustrăm aceste afirmaţii prin câteva citate (sublinierile aparţinându-ne):

«...pe pivniţele acestea (...) ai căror usciori erau făcuţi, după cum spun cei ce i-au văzut, din *târşan (un fel de brad) (...),* au crescut o mulţime de copaci foarte mari şi groşi...» (după o tradiţie culeasă din satul Frumosu şi cătunul Dragoşa, districtul Câmpulungului, în S. Fl. Marian, *Legende istorice din Bucovina,* Iaşi, 1981, p. 5);

«Aici a strâns răşină de pe *târşi,* pe care o topea la foc şi o turna peste nişte câlţi» (*Legenda Câmpulungului Moldovenesc,* în Graţian Jucan, *Câmpulungul Moldovenesc - vatră folclorică,* Bucureşti, 1975, p. 17).

Pe măsură ce ne îndepărtăm de Bucovina, spre sud, de-a lungul Carpaţilor Orientali, sensul «conifer» cedează locul altuia, mai restrâns, anume «ramură de brad, cetină (verde sau uscată)»:

«Mă iau după tata la deal printre *târşuri* / Şi *brazii* mă zgârie, răi şi

uscaţi» (Labiş, *Moartea căprioarei,* 7-8) - în zona Fălticenilor;

«...să strângem nişte *târşuri* şi să facem toată noaptea foc» (Creangă, *Opere,* ed. îngrijită, prefaţă şi glosar de acad. prof. G. Călinescu, 1954, p. 108; în glosar, cuvântul este explicat prin «copăcel uscat», probabil după Tiktin) - în zona Neamţului;

«...ba, mi se pare că cu un *târş de brad,* în loc de mătură, făcui şi ceva curăţenie pe dinaintea uşii» (Hogaş, *Opere,* ed. îngrijită, cu glosar, bibliografie şi studiu introductiv de Const. Ciopraga, Bucureşti, f.a., p. 277; cuvântul lipseşte însă din glosar) - la sud de Neamţ.

Totuşi, spre capătul sudic al aceluiaşi lanţ muntos, în partea interioară a Curburii, în Ţara Bârsei, pare să mai dăinuie sensul larg:

«...*brăduţi pitici* pe care junii îi aduc din pădure (Poiana *Târşului*) şi îi depun la casele cu fete, la poarta vătafului sau pe zidurile Cetăţii» (*Flacăra. Almanah* 1984, p. 159, col. II).

Acelaşi *denotatum* este evocat şi de către Sextil Puşcariu, în amintirile sale:

«...în scurta dar frumoasa primăvară braşoveană. Pe porţile celor mai multe case (din Schei) erau *brazi împodobiţi,* care arătau că acolo locuieşte un *june...*» *(Braşovul de-altădată,* Cluj-Napoca, 1977, p. 135), lăsând să se vadă că este vorba de o tradiţie arhaică, pe care s-a «grefat» ritualul unei corporaţii de dată mai târzie (cf. S. Puşcariu, *cit.,* p. 118-120; Muşlea 1930, p. 1, 6-7, 64), cu caracter ostăşesc (Puşcariu, *cit.,* p. 102-103; cf. şi Muşlea, *cit.,* p. 6; Stinghe 1938, p. 13-16).

În afară de ritualul junilor braşoveni, *târşul* mai figurează şi în alte tradiţii româneşti:

«Practica cea mai răspândită în nordul Moldovei cu această ocazie (construirea unei case - n.n.) este *înălţarea «târşului»*. Când căpriorii casei sunt prinşi toţi pe cosoroabe, desenând pe cer conturul viitorului acoperiş, se aduce *un brăduţ verde împodobit cu beteală sau cu fâşii de hârtie colorată,* pe care meşterii îl prind în vârful casei la căpriorul din mijloc, după care se face încă un ospăţ cu cinste multă, ca la consacrarea temeliei» (Nicolae Cojocaru, *Casa veche de lemn din Bucovina,* Bucureşti 1983, p. 123).

În unele tradiţii, în sudul Carpaţilor Occidentali, se prezintă ca o

«prăjină *împodobită la vârf cu flori sau frunze şi folosită de căluşari* (interpreţi ai unui dans ritual arhaic, specific românesc - n.n.)» (atestare de Octavian Răuţ şi Ioan Bettisch, în Bocşa Română, jud. Caraş-Severin, unde acelaşi cuvânt mai înseamnă şi «arac pentru fasole», v. Mareş (red.) 1967, p. 37).

3. Lexiconul Budan şi Laurian-Massim nu menţionează nici un etimon, cum aveau să procedeze şi CADE, DLRM şi DEX («Et(imon) nec(unoscut)»), ceea ce lasă încă deschis terenul pentru ipoteze, chiar dacă - între timp - s-au dat unele sugestii de ordin etimologic.

Cihac a riscat cel dintâi o ipoteză, comparând rom. *târş* cu v.sl. *trŭsŭ, trusije* «vitis», cu ceh. *trs* «pied d'arbre, de plante», nslov. tèrs «cep de vigne», *terš* «tronc d'arbre sec, tronc, buisson», cr. tèrs «cep de vigne», sr. *trsje* «vigne» ş.a., idee împărtăşită de Şăineanu («Serb. TRS») şi Cioră nescu («Esl. *trusĭ* 'sarmiento', cf. sb., eslov. chec. *trs* 'para', sb., eslov. *trš* 'matojo'»), menţionată şi de Resmeriţă («Şi serbii zic *trs*»), Tiktin («Vgl. serb., nslov. *trš*...»), Scriban («...Şi srb. *trs*») şi în DLR («Cf. sl. *Tursu,* slov. *trš*»).

Tiktin, reţinând numai comparaţia cu sr., slov. *trs,* se îndoieşte de posibilitatea influenţei vechi slave în această privinţă şi pune sub semnul întrebării şi celelalte comparaţii date de Cihac («Zshg. mit ksl. *trusŭ,* serb., nslov., czech. *trs* 'Weinstock etc.' fraglich»).

Miklosich (apud Cihac, s.v.) aducea în discuţie, pentru a lămuri etimologic unele lexeme slave din seria de mai sus, v. gr. *thyrsos,* care avea să reţină şi atenţia lui Scriban («Cp. şi cu vgr. thýrsos ramură de viţă»), dar lexicograful ieşean considera ca etimon pe *târş*2 (onomatopee) şi adăuga şi adjectivul *târşit* «crescut la pământ», încercând astfel să explice pe *târş*1, de care ne ocupăm acum, ca pe o formaţie internă, românească.

O ipoteză cu totul originală prezenta Resmeriţă («daco-gr. *terhnos* creangă»).

Regretând absenţa opiniei lui Hasdeu în această problemă, subscriem - pentru moment - la atitudinea Lexiconului Budan, a lui Laurian-Massim şi a dicţionarelor CADE, DLRM şi DEX, şi reţinem totodată comparaţia cu greaca veche (Cihac, Scriban), ca şi sugestia apartenenţei cuvântului la substrat (Resmeriţă).

4. Citatele reproduse *supra,* sub 2, ca şi «refugiul» regional - exclusiv în zone montane - al sensurilor «conifer», «baston al căluşarilor», chiar «arac» (în privinţa acestuia din urmă, v. şi Cazacu (red.) 1967, p. 113-114, *s.v. târş* 3°), ne îndreptăţesc să luăm în consideraţie, cu toată seriozitatea, *probabilitatea apartenenţei reg. drom. târş la lexicul autohton al românei.*

Relaţia lui cu v. gr. *thyrsos* este nu numai posibilă, ci şi probabilă, dar noi presupunem că este vorba nu de un împrumut elin în dacică, eventual în latina orientală, ci - tot de un împrumut, dar în sens invers - dintr-un idiom tracic în elină.

În elină, *thyrsos* desemna «*bastonul* bacchanţilor şi al bacchantelor, *înfăşurat în iederă şi ramuri de viţă de vie* şi prevăzut *în vârf cu un con de pin*» (v. Pauly-Wissiwa, Boisacq, Bailly, Frisk, Chantraine, *s.v.*), legat de cultul lui Dionysos (Pauly-Wissowa: «Ihn führen in der Regel Dionysos und

seine Begleiter und Anhänger», p. 747; «Der T(hyrsos) diente in erster Linie als Abzeichen der Teilnehmer am Dionvsoskult». p. 751). cult de origine tracică în opinia majorității cercetătorilor antichității eline (cf. Rohde, pp. 264-293; Eliade 1976, 1981, p. 373). Faptul că teonimul este atestat - sub forma *di-wo-nu-so-jo* - în inscripția miceniană fragm. X a O 6 din Pylos (Eliade 1976, p. 373, nota 1), nu împiedică posibilitatea «grefării» unui ritual străin, tracic - acela al procesiunilor cu *thyrsoi* -, ceva mai târziu (cf. Herodot II, 49; Euripide, *Bacchantele,* v. 319, apud Eliade 1981 cit.), pe cultul cu funerar arhaic și panhellenic, cum îl consideră câte un cercetător relativ recent (W. Otto, *Dionysos, Mythos und Kultus,* 1933, pp. 51-62).

Dicționarele etimologice ale limbii vechi grecești nu rezolvă problema originii substantivului *thyrsos*: «Die Etymologie von T. ist noch nicht völlig gesichert...» (Pauly-Wissowa), «étym(ologie) inconnue» (Boisacq), «peu claire» (Bailly), însă unele dintre ele presupun originea extraelină: «Prob(ably) a loan-word» (Liddel-Scott), «L(ehn) W(ort)unbekannter Herkunft» (Frisk), «Mot d'emprunt» (Chantraine), avansând chiar câteva supoziții concrete, cu mai multe sau mai puține rezerve: comparația cu hit. hierogl. *tuwarsa* «Weinstock» (Frisk), «sarment» (Chantraine), menționarea etimologiei pelasgice propuse de A.J. van Windekens (Frisk), dar și - mai aproape de adevăr, după părerea noastră - posibilitățile» «thraco-phryg(ien)?» (Boisacq), «p(eut)-ê(tre) thrace» (Bailly).

Considerat cuvânt indo-european, vechiului gr. *thyrsos* i se găsea drept corespondent lat. *fustis* «Stengel» (Pauly-Wissowa, p. 748), comparație care nu s-a bucurat - pe drept cuvânt - de aprobarea lui Boisacq. În ceea ce ne privește, opinăm că etimonul - pe care îl presupunem tracic - al elinului *thyrsos* va fi fost un corespondent de tip *satem* al lat. *furc(ul)a,* cu reflex *centum* (pentru care Ernout-Meillet, *s.v.,* nu găsesc «aucun rapprochement sûr»), lexemul latin având, între altele, și sensul «proptea de sprijinit vița» (Walde: «Et. unsicher»; Guțu, *s.v.*2).

Relativ la așa-zisele cuvinte pelasgice din greaca veche s-a exprimat deja ideea că, datorită caracterului lor *satem,* au fost împrumutate de Greci din altă limbă decât pelasgica, și anume probabil din limba Tracilor pierieni (Simensky-Ivănescu 1981, p. 157).

O obiecție la adresa ipotezei noastre ar putea fi aceea că din sistemul fonologic tracic, reconstruit, este absentă oclusiva dentală surdă aspirată (cf. Russu 1967, tabel, p. 150). Ne-am putea mulțumi să admitem că reconstrucția acelui sistem este incompletă sau nedesăvârșită (lucru deloc surprinzător, dată fiind precaritatea atestărilor din idiomuri tracice), dar există cel puțin o dovadă concretă în sprijinul prezenței lui *th* în dacică: fitonimul *buda*th *la* «Anchusa officinalis L.» (Diosc. IV, 27, apud Russu *cit.,* p. 97), a cărui parte finală amintește pe aceea corespunzătoare din v. gr. *thystla* «objets servant au culte de Dionysos, branches de vigne, thyrse etc.», considerat ca derivat din *thyrsos* (Chantraine, *s.v.thystla*). A se vedea, în privința posibilității ca *th*

să fi fost prezent în dacică, totuşi, chiar Russu *cit.*, p. 148. Mai mult decât atât, deşi de data aceasta nu mai este vorba de *th* , o rezonanţă foarte apropiată de a v. gr. *thyrsos* pare să fi prezentat prima parte a fitonimului dacic, evident compus, *strisozila* «Centaurium minus» (Ps. Apul. 36, apud Russu *cit.*, p. 129).

Relaţia reg drom. *târş* cu foarte vechi tradiţii româneşti, pe de o parte, prezenţa în lexicul românesc a altor fitonime, sau înrudite, de substrat (ca: *brad, brustur(e), buc, bunget, coacăz, copac, curpen, druete, ghimpe, leurdă, mazăre, mărar, mugur(e), sâmbure, spânz, strugure,* poate şi *mătură* (bot.), *păstaie,* cf. Brâncuş 1983), pe de altă parte, pledează şi din perspectivă referenţială şi semantică în favoarea ipotezei pe care am formulat-o aici, călăuziţi de principiile metodei «Wörter und Sachen.»

Aşadar, pentru reg. dacorom. *târş* «1. conifer; 2. baston al căluşarilor; 3. arac» (nefiind exclus ca sensul 3 să fi precedat cronologic sensul 2) şi pentru v. gr. *thyrsos* s-ar putea admite un *etimon comun, tracic, neatestat ca atare,* cele două lexeme în discuţie reprezentând posibile reflexe în ariile laterale, nonsincrone, ale unui străvechi fenomen de «expansiune» lexicală şi culturală tracică:

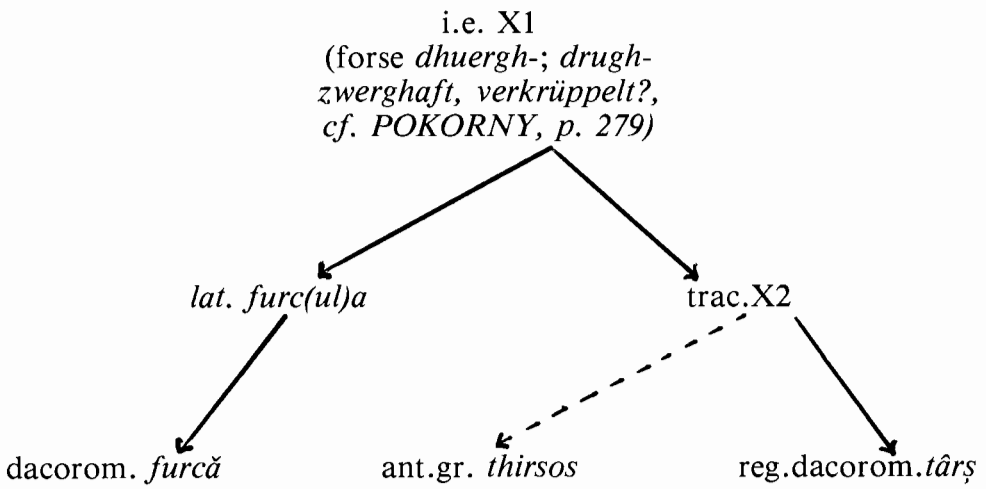

5. Cât despre lexemele slave cu care a fost comparat reg. dacorom. *târş,* rămâne de văzut dacă, cel puţin unele din ele, nu sunt împrumutate din protoromână, problema punându-se în special pentru acelea însemnând «cep de vigne», «Weinstock», dar şi «tronc». În eventualitatea dovedirii influenţei slave în privinţa altor sensuri ale dacorom. *târş,* în afara acelora pe care le-am avut în vedere cu deosebire *supra,* ar putea rezulta că dicţionarele româneşti prezintă, integrând sub acelaşi titlu lexeme de origini diferite în articolele lexi-

cografice de la care am pornit, ceea ce am numi un «conglomerat lexical», amalgam explicabil, mai ales privind cuvinte de dată foarte veche, arhaice şi regionale, şi înlesnit de variate accidente fonetice, soldate cu *convergenţa complexelor sonore,* sau lexico-semantice, de felul *paronimiei = şi contaminării* (cf. relaţia dintre *târş* şi *târn, supra,* sub 2), al *deraierii lexicale* (sau *substituţiei,* în termenii lui Chr. Nyrop) şi *etimologiei populare.*

Dintre cuvintele slave susceptibile a fi stat în relaţie semantică cu reg. dacorom. *târş,* ar putea prezenta interes rus. *tirsa* «sornoje rastenie *Bromus,* dyrsa, koster, kostra, metla, metlica, ovesec» (comparat cu verbul *teretĭ,* Dalĭ, *s.v.*), týrsa «stepnaja trava» (din punct de vedere etimologic «tjomnoje slovo», Vasmer, *s.v.*) şi ucr. *tirsa* «1) Drevennyje opilki (...), 2) Rast. Kovylĭ, Stipa capillata L. (...)» ») Grinčenko, *s.v.*).

Înrudit în plan indo-european cu dacorom. *târş* ar putea fi sl. com. *vers-*(cf. Sanski, p. 59), cu diftongul interconsonantic *-er-,* de unde reflexul est-slav cu *polnoglasie,* reprezentat prin rus. *veresĭ* (cu diminutivul *veresokĭ* şi varianta *vereskĭ,* Dalĭ, *s.v.,* definit «(bot.) Nizkijvečnozeljonyj kustarniček s melkimi list'jami i lilovo-rozovymi cvetočkami», Ušakov, *s.v.*), şi reflexul sud-slav cu *metatează* şi *lungirea vocalei* vrêsku, din care provine, prin împrumut, dacorom. *vreasc.*

6. Desigur, nu trebuie pierdută din vedere nici posibilitatea ca o parte dintre celelalte sensuri, necomentate aici, ale reg. *târş* să se fi produs prin evoluţie internă, în limba română.

În privinţa referentului legat de sensul 4 din DLR XI, 2, se poate vedea, acum în urmă, Iordache 1985, p. 99, 121, 146 (pentru derivate ca *târşitură, târşitoare, târşiţă,* de asemenea Iordache *cit.,* p. 115, 137, 143).

7. Ipoteza etimologică expusă aici mai sus, anume probabilitatea originii autohtone a regionalismului dacoromânesc *târş,* a fost, foarte recent, acceptată de I. Ionescu, care lărgeşte cadrul cercetării, prin interesul special acordat limbii sârbe, în care figurează reflexe ale cuvântului, şi unei eventuale contribuţii iranice vechi la apariţia lui în sud-estul european, aceasta din urmă greu de susţinut totuşi cu argumente lingvistice. ■

BIBLIOGRAFIE

BAILLY, A., *Dictionnaire grec-français,* rédigé avec le concours de E. Egger. Edition revue par L. Séchan et P. Chantraine, Hachette, Paris, 1950.

BOISACQ, Emile, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes par...,* 3 éd., Heidelberg, Paris, 1938.

BRÂNCUŞ, Grigore, *Vocabularul autohton al limbii române,* Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.

CADE - I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat* «Cartea românească», Bucureşti, 1931.

CAZACU (red.) 1967 *Glosar dialectal. Oltenia.* Întocmit sub conducerea lui B. Cazacu de Galina Ghiculete, P. Lăzărescu, N.Saramandu şi Magdalena Vulpe, Ed. Academiei R.S.România, Bucureşti, 1967.
CHANTRAINE, Pierre, *Dictionnaire étimologique de la langue grecque. Histoire des mots, A -K,* Klincksieck, Paris, 1968.
CIAUŞANU, Gh. F., *Glosar de cuvinte din jud. Vâlcea,* Academia Română, «Memoriile secţiunii literare», Seria III, Tomul V, Mem. 6, Bucureşti, 1931.
CIHAC, A. de, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Eléments slaves, magyars, turcs, grecs - moderne et albanais,* Francfort s/M, 1879.
CIORANESCU, Alejandro, *Diccionario Etimológico Rumano,* La Laguna, Tenerife, 1958-1966.
DAL', Vladimir, *Tolkovyj slovar' živogo velikorusskogo jazyka, Tom* četvertyj, R - Y, Moscova, 1882.
DEX - *Dicţionarul explicativ al limbii române* (Conducătorii lucrării: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche; a colaborat la revizia şi definitivarea etimologiilor: Theodor Hristea), Ed. Academiei R.S.România, Bucureşti, 1975.
DLR XI, 2 - *Dicţionarul limbii române (Serie nouă),* Red, resp.: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, Tomul XI, Partea a 2-a, Litera T, T - TOCĂLIŢĂ (red, resp. Vasile Breban, Bela Kelemen), Ed. Academiei R.S.România, Bucureşti, 1982.
DLRLC - *Dicţionarul limbii române literare contemporane,* Volumul al IV-lea, S-Z, Ed. Academiei R.P.R., 1957.
DLRM - *Dicţionarul limbii române moderne.* Elaborat sub direcţia prof. univ. D. Macrea, Ed. Academiei R.P.R., Bucureşti, 1958.
ELIADE, Mircea, *Histoire des croyances et des idées religieuses,* Tome I, Payot, Paris, 1976; versiunea rom.: *Istoria credinţelor şi a ideilor religioase, I, - de la epoca de piatră la misterele din Eleusis,* Traducere de Cezar Baltag, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.
ERNOUT-MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots,* 4ème éd., Paris, 1960.
FRISK, Hjalmar, *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* Band I: A - Ko, Carl Winters-Universitätsverlag, Heidelberg, 1960.
GRINCENKO - *Slovarĭ ukraïnskoï movi* (Red. Boris D. Grincenko), Tom IV, R - Ja, Kiev, 1909.
GUŢU, G., *Dicţionar latin-român,* Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.
IONESCU, I., *Originea cuvântului «târş»,* în «Noi Tracii (Centro Europeo di Studi Traci)», XV, 1986, (ian.), nr. 123, p. 10-12.
IORDACHE, Gheorghe, *Ocupaţii tradiţionale pe teritoriul României. Studiu etnologic,* vol. I, Scrisul Românesc, Craiova, 1983.
LAURIAN-MASSIM - A.T.Laurian şi J.C.Massim, *Glossariu care coprinde vorbele din limba romana streine prin originea sau forma loru, cumu si celle de origine indouiosa.* Dopo insarcinarea data de Societatea academica romana, elaboratu ca proiectu de..., Bucuresci, 1870.
LEXICON BUDAN - *Lesicon romanescu-latinescu-ungurescu-nemţescu quare de mai multi autori in cursul a trideci si mai multor ani s-au lucratu seu Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est,* Budae, 1825.
LIDDEL-SCOTT - H.G.Liddel, Robert Scott, *A Greek-English Dictionary* compiled by... A new edition revised and augmentates throughout by Sir Henry Stuart Jones... with the assistance of Roderick McKenzie... and with the co-operation of many scholars, Volume I, Clarendon Press, Oxford, 1968.
MAREŞ (red.) 1930 - *Lexic regional,* II, Red. coord.: Lucreţia Mareş, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1967.
MUŞLEA, Ion, *Obiceiul junilor braşoveni. Studiu de folklor,* Cluj, 1930
OTTO, Walter, *Dionysos, Mythos und Kultus,* Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1933 (versiune engleză: trad. R.B.Palmer, Bloomington şi Londra, 1965).
PAULY-WISSOWA - *Real-Encyklopädie der Classischen Altertumswissenschaft.* Neue Bearbeitung. Begonnen von Georg Wissowa unter Mitwirkung zahlreichen Fachgenossen herausgegeben von Wilhelm Kroll und Karl Mittelhaus, Zweite Reihe (R - Z), Elfter Hallband, Thesaurus - Timmachus, Stuttgart, 1936.
POKORNY, Julius, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch,* I Band, Francke Verlag, Berna und Berlin, 1959.
POLIZU, G.A., *Vocabular româno-german compus şi întocmit cu privire la trebuinţele vieţei practice* de..., înavuţit şi cores de G. Bariţ, Braşov, 1857.
PONTBRIANT, Raoul de, *Dicţiunaru româno-francesu* de..., Bucuresci şi Göttinge(n), Paris, Leipzig, 1862

RESMERIȚĂ, Alexandru, *Dicționarul etimologico-semantic al limbii române care arată originile și semnificările vorbelor,* Craiova, 1924.
ROHDE 1928 - Erwin Rohde, *Psyché. Le culte de l'âme chez les Grecs et leur croyance à l'immortalité,* Edition française par Auguste Reymond, Payot, Paris, 1928. Versiune rom. : «Psyché». Traducere și cuvânt înainte de Mircea Popescu, Ed. Meridiane, București, 1985, p. 215 și urm.: *Originile credinței în nemurire. Cultul trac al lui Dionysos.*
RUSSU, I.I., *Limba Traco-Dacilor,* ed. a II-a, revăzută și adăugită, Ed. Științifică, București, 1967.
SCRIBAN, August, *Dicționaru(l) limbei românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)...,* Ediția întâia, Iași, 1939.
SIMENSKY-IVĂNESCU - Th. Simensky, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indo-europene,* Ed. Didactică și pedagogică, București, 1981.
STINGHE, Sterie, *Întemeierea orașului Brașov și originea Românilor din Șcheii Brașovuiui. Originea junilor,* Brașov, 1938.
SANSKI - *Etimologiceskij slovarı russkogo jazyka,* Tom I, vypusk 3, V, Pod rukovodstvom i redakciej N.M.Sanskogo, Izd. Moskovskogo Universiteta, Moscova, 1968.
ȘĂINEANU, Lazăr, *Dicționar universal al limbei române, București,* 1922.
ȚIKTIN, H, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch,* București, 1895-1925.
USAKOV, D.N., *Tolkovyj slovar russkogo jazyka...* pod redakciej prof. ..., Tom I, A - Kjuriny, Moscova, 1935.
VASMER, Max, *Etymologičeskij slovar' russkogo jazyka,* Tom IV (T - jaščir), Moscova, 1973.
WALDE, A., *Lateinisches etymologisches Wörterbuch»,* von..., 3. neubearbeitete Auflage von J.B.Hofmann, Erster Band, A - L, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1938.

PIELM - CUVÂNT TRACO-GETO-DAC ÎN LIMBA ROMÂNĂ

ION IONESCU

Pe tot cuprinsul Dacoromaniei se folosește în limba vorbită cuvântul *pielm*, cu înțelesul de «aluat, cocă, plămădeală, amestec subțire făcut din făină de grâu și din apă, cu care se ung unele aluaturi înainte de a fi băgate în cuptor»[1] sau «făină de grâu, de porumb etc (de cea mai bună calitate»,[2] înregistrat în dicționarele limbii române cu «etimologie necunoscută».[3]

Cuvântul respectiv este atestat și în *Biblia de la București 1688*: «Și coapseră pielmul ce l-au scos din Eghipet, turte de azime în spuză» (48, 1/14, 1/27) sau: «Au adus... vase de lut și grâu și orz și făină și pielm» (229, 2/34). Cuvântul îl folosește și Antim Ivireanul în *Didahii*, atunci când critică societatea feudală a timpului său: «Caut la fața Sarei, plină de pielm (= făină albă). Văd și fața muieri de acum, plină de fleacuri drăcești».

Pentru explicarea originii cuvântului discutat, apelăm la cunoscutul dicţionar al lui Julius Pokorny,[4] în care se menţionează rădăcina indoeuropeană: *pel-, pele-* (giessen, fliessen = a vărsa, a curge), în formaţii cu n-, întâlnit în lat. *pollen, -inis, polen, polnes* (sehr feines Mehl = făină foarte fină), *pollenta* f. (Gerstengraupen = arpacaş); lat. *pelĕnĕ* (Herd = vatră (de copt); lett. *pèlni, plẽne* (Weise Asche auf Kohlen = cenuşă albă pe cărbuni).

În formaţia *pel - men, pel - to,* însemnează *Haut, Hülle* = piele, înveliş, învelitoare, coajă, pojghiţă (de făină coaptă) şi îl întâlnim şi în greacă: *pelma* (= talpă). În formaţia *pol-no, plóny, ploń* (Ebene = câmpie) îl întâlnim şi în slavă.[5]

În limba română, cuvântul *pielm* este discutat de Grigore Brâncuş în categoria de «cuvinte autohtone probabile», citându-l pe N. Jokl şi E. Şabej pentru relaţia dintre rom. *pielm* şi alb. *pialm, pjelm.*[6]

În realitate, cuvântul *Pielm* în limba română este un cuvânt sigur autohton traco-geto-dac, de origine indoeuropeană: *pelmen-,* cu diftongarea lui *e* şi cu eliziunea terminaţiei *-en,* şi se află numai în dialectul daco-român, în stânga Dunării. Faptul este explicabil, că în timp ce Aromânii şi Meglenoromânii sunt prin excelenţă păstori, Românii din stânga Dunării au fost prin excelenţă agricultori, cultivatori ai plantelor cerealiere, transformate prin măcinat, de morile puse în mişcare prin curgerea (*pel-*) apei în făină albă fină (*pel-men, pel-en*). Un trib geto-dac din câmpia Olteniei, care s-a ocupat cu creşterea cerealelor şi măcinatul lor s-a numit *Peleni,* iar cetatea lor s-a numit *Pelendava,*[7] care s-a aflat pe platoul satului Cârligei din dreapta Jiului, la apus de oraşul Craiova, dărâmată de Romani în războiul de cucerire a Daciei în 101-106 e.n., şi reclădită în stânga Jiului, purtând numele tot de *Pelendava,* pe vatra căreia s-a ridicat biserica fostei mănăstiri Bucovăţul Vechi (1572), care cuprinde în soclul şi în zidurile ei cărămizi din fostul castru roman, menţionată în *Tabula Peutingeriana,* din jurul anului 250 e.n., iar în jur s-au identificat urme de vieţuire daco-romană, pe tot cuprinsul municipiului Craiova, cu continuitate până în zilele noastre.[8]

Originalul indoeuropean *pel-,* cu derivatele *pel-en, pel-men,* se dovedeşte a fi prezent atât în grupul limbilor *satem,* ca în traco-geto-dacă, albaneză, balto-slavă, cât şi în grupul limbilor *centum,* ca în latină şi greacă, dovedind o origine indoeuropeană comună. Geto-daca a avut originalul indoeuropean *pel-,* atât în formaţia *pel-en (Peleni, Pelendava),* cât şi în formaţia *pel-men,* moştenit în limba română în cuvântul *pielm* (= făină fină).

E. De Michelis[9] considera patria primitivă a Indoeuropenilor în special zona pontică şi cea dunăreană, în regiunea vechii Dacii şi a Traciei. W. Merlingen (1955) se referea la zona României, Bulgariei şi a Macedoniei. Vl. Georgiev (1958) afirma că la sfârşitul mileniului III î.e.n. idiomurile indoeuropene erau deja separate şi cu modificări specifice, Indoeuropenii aflându-se deja în Europa, ocupând o regiune din Europa Centrală şi de Est, între Rin şi Don, la sud de Marea Baltică şi de Marea Nordului, ţinut ce cuprindea stepa

rusă şi câmpia polonă, în care cele mai vechi toponime sunt indoeuropene şi, în care, potrivit datelor arheologice, la începutul neoliticului (mileniul VI î.e.n.) se afla o comunitate importantă.

În mileniile III-II, cultura dunăreană s-ar fi extins într-o zonă largă ce cuprindea regiunea Tisei, Transilvaniei, Poloniei şi Ucrainei, apoi spre sud în Balcani de unde se produce migraţia luvito-hittită spre Asia Mică şi cea a triburilor indoeuropene în Grecia. Din aceeaşi regiune a centrului Europei pornesc migraţiile care au dus la indoeuropenizarea culturilor nordice şi la infiltrări în Peninsula Italică. Încheierea procesului de constituire a triburilor indoeuropene şi de cristalizare a idiomurilor lor s-ar fi realizat la sfârşitul epocii bronzului şi a trecerii la epoca fierului.[10] Cu epoca bronzului (în jurul anului 2000-1800 î.e.n.) se poate vorbi de *Traci străvechi*, iar de la sfârşitul epocii bronzului până la Hallstattul mijlociu (cca sec. XIV-VIII î.e.n.) se poate vorbi de *Geto-Daci vechi*, adică triburile nord tracice care au locuit în spaţiul carpato-dunărean.[11]

Radicalul indoeuropean comun *pel-*, păstrat în traco-dacă în formaţiile *pel-en* şi *pel-men*, ne duce la o epocă mai veche de începutul mileniului II î.e.n. şi, în acelaşi timp, vorbeşte despre îndeletnicirea de agricultori a triburilor traco-dace ce au populat câmpia Dunării, cunoscuţi sub numele de Peleni. Cuvântul *pielm*, pe care şi ei l-au folosit, l-au transmis urmaşilor lor, păstrându-se până astăzi în limba română. ■

NOTE

1. *DLR - Dicţionarul Limbii Române,* 1974, tom. VIII, partea a doua, Litera P, p. 559.
2. *DEX - Dicţionarul Explicativ al Limbii Române*, Bucureşti, 1987, p. 668.
3. *Ibidem.*
4. Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch,* 1959, Band I, pp. 798, 802, 803.
5. Alois Walde - Julius Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen,* II Band, Berlin - Leipzig, 1927, p. 60.
6. Grigore Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române,* Bucureşti, 1983, p. 145.
7. I. Ionescu, *Toponimul Pelendava,* în «Limba Română», anul XXXVII (1988), nr. 6, pp. 517-520.
8. Prof. Octavian Toporu, *Aşezări antice la Mofleni - Bucovăţ şi în împrejurimi,* în «Mitropolia Olteniei», anul XXIV (1972), nr. 9-10, pp. 700-708, Pr. D. Bălaşa, *Pagini din trecutul Mânăstirii Coşuna - Bucovăţul Vechi,* în «Mitropolia Olteniei», nr. citat, pp. 726-772.
9. E. de Michelis, *L'origine degli Indo-Europei,* 1903.
10. Lucia Wald - Dan Sluşanschi, *Introducere în studiul limbii şi culturii indo-europene,* Bucureşti, 1987, pp. 353-355.
11. Vladimir Dumitrescu - Alexandru Vulpe, *Dacia înainte de Dromichete,* Bucureşti, 1988, pp. 91-92.

Simboluri geto-dacice transmise Daco-Romanilor

Prof. IONEL CIONCHIN

Printre monedele geto-dacice un loc aparte îl ocupă cele care pe avers poartă legenda ce se citeşte KOSON. Aceste monede de aur au o greutate medie de 8,41 grame. Ele au fost descoperite în Transilvania, cu deosebire în zona dintre Mureş şi Carpaţi, în preajma cetăţilor dacice din Munţii Orăştiei, dar sporadic şi în alte zone.

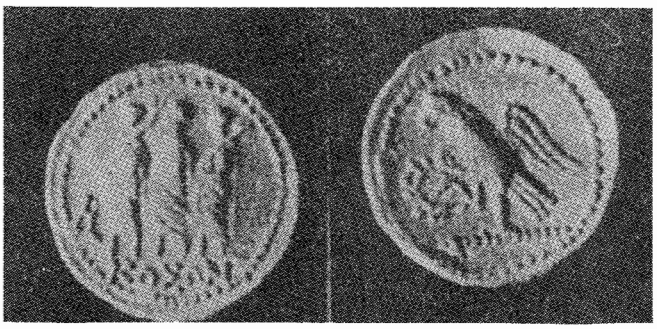

Monede cu inscripţia Koson

Unii cercetători au susţinut provenienţa lor sud-dunăreană, iar alţii le consideră autohtone, geto-dacice, emise într-un centru din inima Daciei de către un urmaş al lui Burebista, în secolul I î.e.n. (Ion Horaţiu Crişan, *Spiritualitatea Geto-Dacilor,* Editura Albatros, Bucureşti, 1986, p. 281).

Pe aversul monedei este reprezentat *un consul roman* între doi lictori, dedesubtul cărora este prezentată legenda K O Σ Ω N. Fără a comenta aprecierile din lucrarea citată, presupunem că legenda *Koson* a fost apropiată de meşterul făurar de magistratura romană de *consul,* cu forma prescurtată *cos.* Să fi însemnat *Koson,* în limba Geto-Dacilor, consul, conducător?

Se pare că apropierile făcute nu întâmpină mari greutăţi:

lat.	CONSUL
lat. (reducerea grupului -ns- la -s)	CO SUL
lat. (prescurtat pentru consul)	CO S
geto-dac	CO SON

Pe reversul monedei este reprezentată o pasăre cu aripile deschise (poate un vultur sau un corb) ce ţine în ghiara piciorului drept *o cunună*. Presupunem că în limba Geto-Dacilor *Koson* ar fi avut accepţiunea de «rotund, cerc, cunună».

Dacă aplicăm rotacizarea consonantei s din *Koson* se obţine *Koron*, cuvânt identic cu latinul *corona,* cu accepţiunea de «coroană, cerc, fig. adunare, întrunire, lanţ de munţi etc.». În limba latină rotacizarea lui s a avut loc în secolul al IV-lea î.e.n.

Aşadar, geto-dacicul *Koson* avea accepţiunea de «rotrund, cerc, cunună», deci monedă.

Presupunem că alături de geto-dacicul *Koson* = rotund, cunună, coroană, monedă, va fi existat şi un omonim al său *Koson* = conducător (ca în cazul omonimelor româneşti ban - conducătorul Banatului şi ban - monedă), dar cercul, coroana păsării sub forma simbolică a unui inel este prezentă pe o monedă romană atribuită lui Filip Arabul, cu inscripţia «Provincia Dacia», pe care se distinge pasărea dacică cu inel în cioc, sub insemnele Legiunii a V-a Macedonica (Geòrge Vaida, Ionel Cionchin, *Originea numelui Voicu* în «Noi Tracii, anul XV, nr. 145, decembrie 1986, p. 5).

Moneda romană atribuită lui Filip Arabul

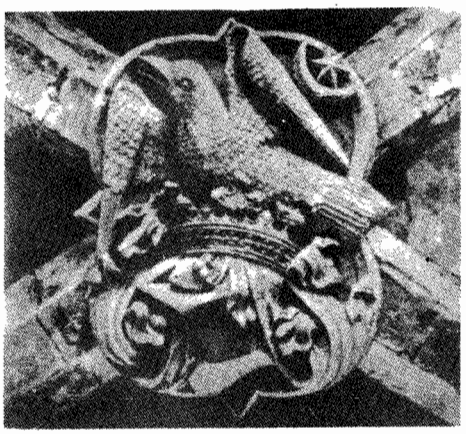

Blazonul familiei lui Iancu la castelul de la Hunedoara

Peste secole, tot în acelaşi ţinut al Haţegului şi al Hunedoarei apare din nou pasărea dacică, de data aceasta corbul cu inel în cioc, pe blazonul familiei voievodului român Iancu de Hunedoara.

Astfel se vede că simbolurile strămoşeşti au trecut la urmaşi, de la Geto-Daci la Daco-Romani şi apoi la Daco-Români.

Document inedit din secolul al XVIII-lea privitor la cultul unor animale şi insecte în Banat

ALEXANDRU STĂNCIULESCU-BÎRDA

În revista Noi Tracii nr. 171 din ianuarie 1989 comentam o circulară a Episcopiei Vârşeţului din 10 mai 1821, privitoare la cultul lupului şi ursului în Banat.

Recent am descoperit, în arhiva aceleeaşi instituţii, un alt document, mai vechi cu aproape un sfert de veac, care expune, într-o formă mult mai clară, câteva dintre credinţele populare existente în Banat, la sfârşitul veacului al XVIII-lea. Este vorba de circulara episcopului Iosif Ioanovici Şacabent al Vârşeţului (1786-1805), din 4 iunie 1799, în care, printre altele, scria:

«Din trimisele mie înştiinţări cu adevărat am înţăles că întru oarecare locuri ale eparhiei meale cei de Dumnezeu mântuitoare uni(i) creştini, or(i) mai ales babele ceale bătrâne, neşte obricite (deosebite, speciale - n.n.) zile şi sărbători de la obiceiul cel bătrân al închinătorilor de idoli ţin, pentru urş(i), lupi, şoareci, furnici şi pentru oarecare cai a(i) lui Sănt Toader, ca să nu le facă vreun rău şi pagubă, aşa şi pentru piatră şi pentru alte vremuri de Dumnezeu orănduite ca pre şi de dănsăle să-i ferească».

Episcopul încerca să-şi convingă cititorii şi ascultătorii că asemenea obiceiuri sunt specifice poporului român, că alte popoare civilizate ale Europei nu le au, ba chiar şi râd de Români că ei nu sunt creştini adevăraţi dacă ţin asemenea sărbători şi se închină dobitoacelor, insectelor etc. şi voia să dezrădăcineze asemenea superstiţii.

Documentul este deosebit de valoros nu numai pentru mitologi, ci şi pentru etnografi şi chiar pentru istorici. Din analiza succintă a acestor superstiţii se înţelege că ele au o vechime deosebit de mare, milenară, că poporul român, creatorul şi păstrătorul lor, are origini străvechi şi continuitate neîntreruptă în spaţiul carpato-danubian.

Ursul a fost socotit, în religiile multor popoare primitive, drept zeu, strămoş totemic, erou civilizator, animal mitologic cu puteri supranaturale. În asemenea ipostaze îl întâlnim în Europa, Asia, America şi chiar în Extremul Orient. În calitatea sa milologică, el influenţează viaţa oamenilor şi a animalelor domestice, ceea ce a determinat apariţia a numeroase rituri şi practici rituale, a unor sărbători şi chiar rugăciuni închinate acestui animal. El este prezent şi în legendele unor popoare, ceea ce denotă atenţia deosebită de care s-a bucurat.

Era firesc ca ursul să fie prezent de timpuriu, din vremuri imemoriale şi la populaţiile din zona Carpaţilor. Prezenţa lui fizică în zonele de munte a determinat nemijlocit introducerea lui în credinţe, datini, mituri şi tradiţii. Descoperirile arheologice indică existenţa unui cult al ursului în părţile noastre încă din neolitic. Chiar Zalmoxis al Geto-Dacilor ar avea ceva comun cu ursul. Reys Carpenter îl considera un animal totemic al Dacilor. Romulus Vulcănescu îl socoteşte pe Zalmoxis, în ipostaza lui umană, «purtător de piele de urs» în cadrul ceremoniilor străvechi, dedicate ursului la Daci. Urme ale acestor practici se mai păstrează încă în unele locuri în cadrul colindelor de Anul Nou.

Până astăzi, în zonele montane ursul este considerat animal sfânt. Îl găsim în legende, dar şi în iconografia unor biserici vechi. E îmblânzit şi folosit în tratarea unor neputinţe şi boli. În mitologia românească are un important rol cosmogonic. De aici şi denumirea unor constelaţii cu numele său (Ursa mare, Ursa mică). În Dobrogea este cunoscut un ritual bine regizat, închinat ursului ca ocrotitor al holdelor, ceea ce-l determină pe savantul Romulus Vulcănescu să-şi amintească de ursul solar al Dacilor. În calendarele populare ale Românilor sunt cunoscute numeroase sărbători închinate urşilor sau Martinilor. Avem, spre exemplu, *Sâmbăta ursului* (din săptămâna a treia a Postului mare), *Ziua Ursului, Martinii,* şi altele. Aceste sărbători se respectau cu multă grijă, fiindcă încălcarea lor ar fi dus la năvălirea urşilor în turme, cirezi, grădini, holde, cauzând pagube materiale.

Lupul este un animal pe care-l încriminează pastorala vlădicului de la Vârşeţ. I se părea caraghioasă credinţa Românilor tocmai fiindcă nu le cunoştea istoria. Dacă ar fi văzut ceramica de la Cucuteni, pe care este pictat lupul, dacă ar fi citit cele spuse de Herodot despre cultul lupului la Daci, dacă ar fi văzut columna lui Traian de la Roma şi monumentul de la Adamclisi din Dobrogea, dacă ar fi studiat istoria miturilor, ar fi privit cu alţi ochi superstiţia Românilor.

Se ştie că stindardul Dacilor era alcătuit din cap de lup şi trup de şarpe, că elita armatei dacice, mai bine zis un corp de luptători de tip comando, purtau pe cap măşti reprezentând lupi şi urşi. Mircea Eliade vorbeşte chiar de existenţa unor confrerii militare deosebit de feroce, închinate lupilor. La venirea Romanilor în Dacia, cultul lupului nu a fost nimicit, ci dimpotrivă. Ca popor indoeuropean străvechi, Romanii aveau şi ei un cult al lupului, un cult imperial. Lupul ţinea de întemeierea Romei, lupoaica alăptând cei doi prunci, fiind simbol al cetăţii eterne. Romanii aveau chiar confrerii sacerdotale închinate lupului, sărbători bogate în rituri şi practici magice. Poporul român, născut din simbioza daco-romană moşteneşte, cum e şi firesc, elemente numeroase din tradiţiile religioase ale celor două popoare, iar cultul lupului se afla printre cele dintâi. Numeroase sunt legendele şi basmele Românilor în care lupul şi insemnele sale sunt prezente. Numeroase sunt şi superstiţiile legate de acest animal, adesea confundat cu diavolul. Îl întâlnim

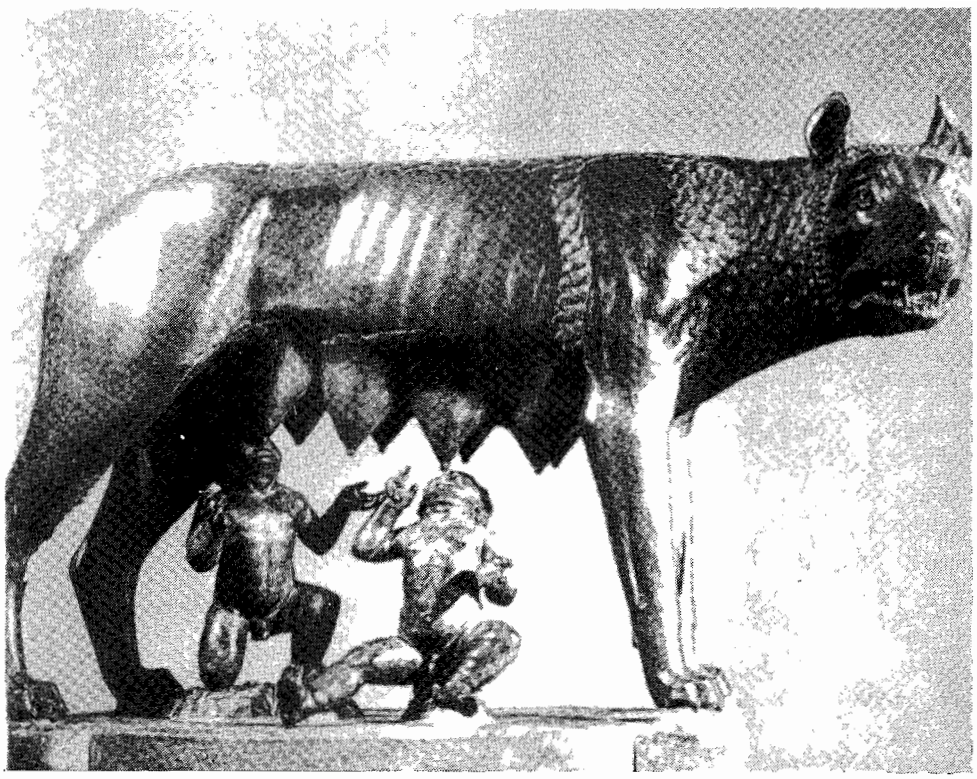

Roma. Capitoliu. Lupoaica cu cei doi copii.

în iconografia şi arhitectura unor biserici şi clădiri vechi, în cărţi de cult, pe obiecte de podoabă şi cult. I s-au închinat multe sărbători: *Lupercaliile, Filipii, zilele lupilor,* păstrate cu sfinţenie. Până azi, există femei, în satul Bârda din judeţul Mehedinţi, care îşi pot permite uneori să mătură sau să spele în ziua de Paşti, dar este imposibil să le determini să facă asemenea lucrări într-o zi închinată lupului. Motivaţia e simplă şi practică: dacă lucrezi într-o zi de sărbătoare închinată lupului, va veni lupul din pădure fie acasă, fie în câmp şi-ţi va mânca vitele. În mentalitatea populară se crede până azi că jafurile pe care le fac lupii au rol expiatoriu, ele fiind efectele directe ale unor abateri umane de la o morală cu profunde substraturi mitologice.

Calul este foarte prezent în folclorul şi mitologia popoarelor europene şi asiatice, în tradiţia multor popoare existând un cult al lui. Specific mitologiei româneşti este însă *Calul năzdrăvan*, prezent în basme. În lumea dacoromană a exista un cult al Călăreţului sau Cavalerului trac, cu bogate semnificaţii. În tradiţia românească, calul este legat de lumea de aici şi de lumea de dincolo. Se disting două categorii de cai mitologici: cai chtonieni şi cai uranieni, cai ai tenebrelor, forţe malefice şi cai ai cerului, forţe benefice. Pasto-

rala episcopului Iosif Șacabent face referire la caiii lui Sân Toader. Era vorba de cai malefici, infernali, care rodeau la rădăcină arborele ceresc al vieții și făceau rău oamenilor sortiți pentru aceasta. În amintirea lor și pentru protejarea individului și a societății de influențele lor malefice s-au instituit sărbători și practici rituale. Astfel, în noaptea de Sân Toader (Sfântul Teodor) se organizau jocuri cu măști cabaline cu care se colinda prin sate, jocuri în jurul coloanelor cerești sau substitutelor acestora, troițele, pentru a le proteja.

Furnica, despre care vorbește pastorala cu pricina, nu s-a bucurat de un ecou prea mare în mitologia românească, deși este prezentă în creațiile lirice și epice. Alături de albină, ea simbolizează ordinea, disciplina, hărnicia, munca. Spre deosebire de albină, ea nu produce nimic util omului și de aceea, probabil, și prezența ei în mitologie este mai săracă. Se credea că furnicile vestesc vremea, vindecă unele boli, aduc înapoi laptele vacilor fermecate. Exista chiar o sărbătoare, *Joia furnicilor,* în săptămâna albă, premergătoare Postului Paștilor, menită a ocroti casele de invazia furnicilor. Cu acest prilej, oamenii așezau pe mușuroaiele de furnici turte de mălai sau firimituri de pâine, ca să îmbuneze micile viețuitoare. Mușuroiul furnicii intră în riturile cosmogonice.

Aceste elemente, semnalate de episcopul de la Vârșeț dovedesc vechimea poporului român, originea lui daco-romană, continuitatea neîntreruptă pe aceste meleaguri, bogăția sa spirituală. Documentul mai dovedește că autoritățile bisericești de la Vârșeț și Karloviț erau străine de sufletul și tradițiile românești, pe care nu le înțelegeau. Poate fără să-și dea seama ierarhii sârbi ce tutelau la vremea aceea Banatul se făceau curea de transmisie a autorităților politice de la Viena și de la Budapesta, care urmăreau dezrădăcinarea spirituală a Românilor, ștergerea elementelor care-i diferențiau și-i creau specificitatea. Considerate banale, superstiții ca acestea constituiau un limbaj pe care autoritățile nu îl înțelegeau sau se făceau că nu îl înțeleg. Documentul luat în discuție mai revelează și că satele bănățene, ca dealtfel toate satele românești, constituiesc din totdeauna arhive valoroase ale identității naționale românești. ■

SPAȚIUL TRACIC

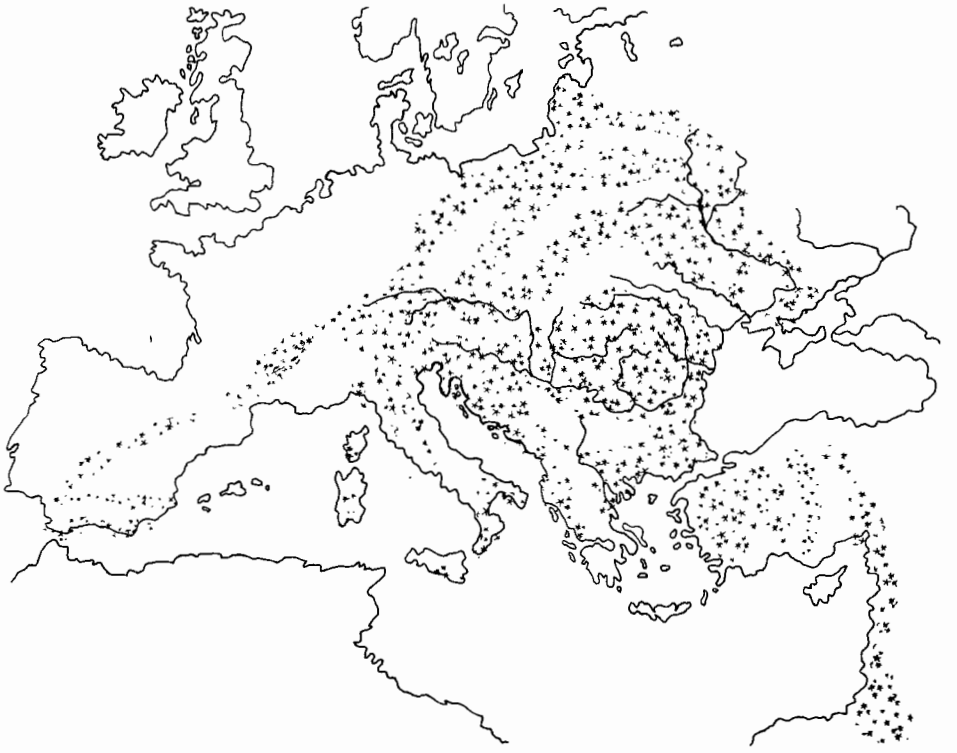

«Tracii sunt neamul cel mai numeros şi mai răspândit din lume, după cel al Indienilor» *(Herodot)*

CUPRINSUL

Octavian Lazăr Cosma, *Muzica lui Niceta de Remesiana* 1

Constantin Dominte, *Regionalismul dacoromânesc Târş. O ipoteză etimologică tangentă la substratul limbii române* 7

Ion Ionescu, *Pielm - cuvânt traco-geto-dac în limba română* 15

Ionel Cionchin, *Simboluri geto-dacice transmise Daco-Romanilor* 18

Al. Stănciulescu-Bîrda, *Document inedit din secolul al XVIII-lea privitor la cultul unor animale şi insecte în Banat* 20

NOI TRACII - Pubblicazione del Centro Europeo di Studi Traci
Edizioni Nagard Srl, Foro Traiano 1/A, Roma, Tel. 06/ 6797785 - Direttore responsabile: Sabino d'Acunto
Redazione: Via Larga 11, Milano 20122 - Centrostampa B.G. Milano
Reg. Trib. Roma n.17282 del 31.5.1978 e del 3.6.1988 - Rivista mensile - Sped. in abb. post. gruppo 3° (70%)